

01

Η σαρκοφάγος της Αγίας Τριάδας (τμήμα της πλευράς Α), 14ος αι. π.Χ. Αριστερά εικονίζονται πολοφόρος γυναικεία μορφή να μεταφέρει δύο κάδους και λυράρης που φοράει ποδήρη χιτώνα με κατακόρυφη ταινία. Δεξιά εικονίζεται ομάδα τριών ανδρών με «δερμάτινο» περίζωμα, οι οποίοι παρουσιάζουν προσφορές σε ανδρική μορφή που στέκεται μπροστά σε κτίσμα.

Τα εικονογραφημένα ευρήματα των ανασκαφών στο Ακρωτήρι, τη Μινωική Κρήτη και τις Μυκήνες αναδεικνύουν μια ενδυματολογική εμφάνιση που αποκαλείται «ιερή» ή «ιερατική», μια φορεσιά επίσημη

ΙΕΡΟ ΕΝΔΥΜΑ ΣΤΟ ΠΡΟΪ

ΤΙΝΑ ΜΠΟΛΩΤΗ

Δρ Προϊστορικής Αρχαιολογίας

ΠΟΙΟ ΕΝΔΥΜΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΖΕΤΑΙ ΩΣ «ιερό» ή «ιερατικό»; Διακρίνουμε «ιερατική» ένδυση στον αιγαιακό χώρο της 2ης χιλιετίας π.Χ. και ποιες είναι οι πηγές πληροφόρησης; Στο παρόν άρθρο συζητούνται ακροθιγώς τα ανωτέρω ζητήματα σε μια απόπειρα να προσεγγίσουμε πτυχές των ενδυματολογικών πρακτικών στο Αιγαίο εκείνη τη μακρινή χιλιετία.

Σύμφωνα με οικουμενικούς ενδυματολογικούς κώδικες, «ιερό» ή «ιερατικό», με τη στενή έννοια του όρου, θεωρείται το ένδυμα εκείνο που συνήθως αποκλίνει μορφολογικά από τις ενδυματολογικές κυρίαρχες τάσεις της εποχής του, είτε στο σύνολο είτε σε επιμέρους στοιχεία του (εξαρτήματα, *insignia* κ.ά.). Πρόκειται εν γένει για «ιδιάζοντες ενδυματικούς τύπους και / ή ασυνήθιστους τρόπους χρήσης υφασμάτων και ενδυμάτων»¹, που ως εύγλωττα οπτικά σήματα εκφράζουν διαφοροποιημένα μηνύματα, καθιστώντας αναγνωρίσιμες με την πρώτη ματιά αφενός θεϊκές μορφές και αφετέρου τα μέλη μιας ομάδας που στο πλαίσιο του ιερατείου επιτελούν συγκεκριμένους ρόλους. Μορφολογική τυποποίηση, συντηρητισμός και μακρά διάρκεια χρήσης είναι έννοιες σύμφυτες με το «ιερό» και «ιερατικό» ένδυμα, που, εκτός από τη διάστασή του ως προσδιοριστικού ταυτότητας, εμφανίζει πρόσθετα τη θρησκευτική συνοχή και τη θεσμοθέτηση συναφών συμβολικών εκφάνσεων εντός ενός συγκεκριμένου πολιτισμικού μορφώματος. Ως «ιερό» (ή «καθοσιωμένο») θεωρείται επιπλέον, στις συμβολικές του συνδηλώσεις, και το ένδυμα (ή τα εξαρτήματα ένδυσης) που, ανεξαρτήτως μορφής, ανατίθεται σε θεότητες ή αποτελεί γενικότερα σημαντικό στοιχείο σε τελετουργικά δρώμενα.

και εξαιρετική με ανάλογα εξαρτήματα και περίτεχνη κόμμωση για τις γυναίκες. Γίνεται όμως να διακρίνουμε το ιερό από το κοσμικό σε σκηνικά με έντονο τελετουργικό πρόσημο;

ΣΤΟΡΙΚΟ ΑΙΓΑΙΟ

Για να προσεγγίσουμε τις ενδυματολογικές πρακτικές στο Αιγαίο την προϊστορική 2η χιλιετία οφείλουμε να στραφούμε ουσιαστικά στην εικονογραφία, και μάλιστα στις πιο ετερόκλητες κατηγορίες τέχνης (τοιχογραφίες, ειδωλοπλαστική, μεταλλοτεχνία, λιθοτεχνία, σφραγιδογλυφία), καθώς τα κατάλοιπα υφασμάτων/ενδυμάτων από την περίοδο αυτή είναι προς το παρόν πενιχρά². Την πληρέστερη εικόνα μάς δίνουν, εν προκειμένω, οι τοιχογραφίες που, χάρη στην «πολύχρωμη αφηγηματικότητα» τους³, από τον 16ο αιώνα π.Χ. και εξής, αποκαλύπτουν κατασκευαστικές και διακοσμητικές λεπτομέρειες, δυσδιάκριτες σε μικροτεχνήματα και ιδιαίτερα στη σφραγιδογλυφία⁴. Κατά πόσον, όμως, οι εικονιστικές παραστάσεις «αποδίδουν ή δεν αποδίδουν τα πραγματικά υφάσματα της εποχής», όπως σημειώνει η Ίρις Τζαχίλη, «πόσος βαθμός ελευθερίας ή φαντασίας του καλλιτέχνη υπάρχει ή ποιο είναι το ποσοστό της παραδοσιακής καλλιτεχνικής διαφοροποίησης είναι θέμα συζητήσεων άκαρπων τελικά — το ζήτημα παραμένει θέμα εκτίμησης του κάθε μελετητή»⁵.

Η τοιχογραφική τέχνη, άρρηκτα συνδεδεμένη με την επίσημη αρχιτεκτονική, ιδιαίτερα την ανακτορική, που γεννήθηκε με την καθιέρωση ενός συγκεντρωτικού πολιτικού συστήματος πρώτα στην Κρήτη και μετά στην ηπειρωτική Ελλάδα, είχε εκ των πραγμάτων εστιάσει σε θεματικούς κύκλους που δεν άφηναν περιθώρια για ρωπογραφικές σκηνές. Όντας «στρατευμένη» στα ιδεώδη και τις ανάγκες της κοινωνικής ελίτ για προβολή και αυτοπροβολή, «μας αποκρύπτει εν πολλοίς την αμφίεση στην καθημερινότητά της και καθιστά αφανείς τους απλούς ανθρώπους που ζούσαν και μοχλούσαν στην περιφέρεια του ανακτορικού κόσμου»⁶. Στις συχνά πολυπρόσωπες αφηγηματικές σκηνές, ως επί το πλείστον τελετουργικού και γενικότερα εορταστικού χαρακτήρα, με συμμετοχή προπάντων των ανώτερων κοινωνικά στρωμάτων, εικονίζονται ποικίλοι τύποι της επίσημης γυναικείας και ανδρικής αμφίεσης, ενίοτε μάλιστα ιερατικής, σε συνδυασμό με περίτεχνες κοσμήσεις και κομμώσεις. Μινωίτες και Μινωίτισσες, Κυκλαδίτες και Κυκλαδίτισσες, Μυκηναίοι και Μυκηναίες εικονίζονται κατά κανόνα στις δημόσιες εμφανίσεις τους φορώντας τις επίσημες φορεσιές τους, με την ιδιαίτερη ταυτότητά τους να γίνεται σαφέστερα διακριτή όποτε στην ίδια σκηνή συμμετέχουν ταυτόχρονα περισσότερα άτομα με διαφοροποιημένη την ενδυματολογική τους εικόνα.

Η υιοθέτηση από διάφορα κοινωνικά στρώματα των βασικών αρχών της ανακτορικής εν-

δυματολογικής μόδας θα μπορούσε να αποδοθεί στη γενικότερη τάση για προσομοίωση με τα ανακτορικά πρότυπα: Η μόδα αυτή, ξεκινώντας ως φαίνεται από την Κνωσό, διαδόθηκε σε όλη την Κρήτη, για να εξακτινωθεί κατόπιν σταδιακά στις Κυκλάδες και την ηπειρωτική Ελλάδα. Η επικράτηση, η πλατιά διάδοση και η μακροχρόνια χρήση ενδυματολογικών τύπων, ιδιαίτερα μάλιστα από τον 16ο αιώνα π.Χ. και εξής, προσέλαβε το χαρακτήρα *ενδυματικής Κοινής*⁷. Το γεγονός αυτό οδήγησε στην άποψη ότι τα εικονιζόμενα ενδύματα δεν ήταν δυνατόν να θεωρηθούν αβασάνιστα ασφαλές κριτήριο για τη χρονολόγηση ενδυματολογικών τάσεων, πόσο μάλλον όταν οι όποιες διαφοροποιήσεις τους «θα μπορούσαν να σχετίζονται πρωτίστως με την ηλικία, την κοινωνική θέση και τη δραστηριότητα του φέροντος [τα ενδύματα]»⁸. Αμφιβόλου αποτελέσματος, άλλωστε, θα ήταν οι προσπάθειες να εντοπιστούν μέσω της αμφίεσης ενδείξεις έκφρασης της προσωπικότητας των εκάστοτε φορέων της. Το προσωπικό γούστο θα εκδηλωνόταν κυρίως με την επιλογή του υφάσματος και των διακοσμητικών μοτίβων του, χωρίς όμως να ξεφεύγει από προκαθορισμένους ενδυματολογικούς τύπους, κωδικοποιημένους ηλικιακά, κοινωνικά και λειτουργικά.

Στην αιγαιακή 2η χιλιετία π.Χ., και ιδιαίτερα κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού (1600–1100 π.Χ.), εντοπίζονται πολλές από τις εκδοχές του «ιερού» και «ιερατικού» ενδύματος. Κι αυτό, παρόλο που είναι άνισα τεκμηριωμένες εικονογραφικά και έχουν δεχθεί ποικίλες ερμηνείες, λόγω της σύγκλισης του ιερού ενδύματος με ενδυματολογικές τάσεις της εποχής αλλά και της δικής μας, ενίοτε, αδυναμίας να ταυτίσουμε με ασφάλεια θεϊκές και ιερατικές μορφές. Τέτοιες μορφές — μεμονωμένες (σε ειδώλια και σφραγιστικές παραστάσεις) ή ενταγμένες σε ευρύτερα αφηγήματα —, ενδεδυμένες ποικιλοτρόπως και με συμβολικά, κατά περίπτωση, διακριτικά στα χέρια ή στο κεφάλι, εμφανίζονται πολυάριθμες για πρώτη φορά στην Κρήτη κατά την εποχή ίδρυσης των νέων ανακτόρων (Νεοανακτορική περίοδος, 1700–1450 π.Χ.) σε στενή συνάρτηση με δύο δεδομένα. Το ένα είναι η έντονη τελετουργικότητα που διαποτίζει τις περισσότερες εκφάνσεις του μινωικού βίου από την αυγή της νέας εποχής, σε βαθμό μάλιστα τέτοιο, ώστε συχνά είναι δύσκολο να τραβήξει κανείς μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε ιερό και κοσμικό. Το άλλο είναι η πληθωρική «παραγωγή» εικόνων σύνθετης αφηγηματικότητας που αναπαριστούν παγιωμένες δοξασίες

02

Τοιχογραφία από το θρησκευτικό κέντρο του ανακτόρου των Μυκηνών, 13ος αι. π.Χ. Γυναικεία μορφή (θεότητα; ιέρεια;) με πόλο στο κεφάλι.

03

Ο αμυγδαλοειδής σφραγιδόλιθος CMS I, αριθ. 225 από τον θολωτό τάφο στο Βαφειό, 15ος αι. π.Χ. Εικονίζεται ανδρική μορφή, ενδεδυμένη με ποδήρη χιτώνα «συριακού» τύπου, που φέρει στον ώμο «συριακό» πέλεκευ.

02

03

και θρησκευτικά δρώμενα του επίσημου εορτολογίου, συχνά με συμμετοχή περισσότερων προσώπων που διαφοροποιούνται κατά περίπτωση, βάσει όχι μόνο του ρόλου τους στα δρώμενα αλλά και της εμφάνισής τους. Όσον αφορά την έντονη τελετουργικότητα και την πληθωρικότητα των εικόνων, καθοριστικός φαίνεται να στάθηκε ο ρόλος του ανακτόρου της Κνωσού ως κύριου ρυθμιστή της μινωικής θρησκευτικής έκφρασης από την αρχή τουλάχιστον της νέας εποχής (φαινόμενο που χαρακτηρίστηκε από τη Νανώ Μαρινάτου ως «μινωική θρησκευτική»⁹). Η δεσπόζουσα θέση της Κνωσού στην πολιτική γεωγραφία της Κρήτης, όπως προκύπτει από τη σύγκλιση κάθε λογής αρχαιολογικών δεδομένων, αποτελεί γεγονός βαθιάς ιστορικής σημασίας¹⁰. Άλλωστε, το γεγονός ότι οι Μυκηναίοι επέλεξαν την Κνωσό ως κύρια έδρα τους στο νησί υποδηλώνει ασφαλώς την εκεί παραδοσιακή πρωτοκαθεδρία της — κάτι που καθρεφτίζεται ευκρινώς και στα κνωσιακά αρχεία Γραμμικής Β σε επίπεδο οικονομικό, γεωγραφικό, διοικητικό και θρησκευτικό— ενώ συμβαδίζει ιδεωδώς και με τη θέση που της επιφύλαξαν οι γραπτές πηγές των ιστορικών χρόνων.

Μεταξύ των ενδυματολογικών τύπων της αιγαιακής 2ης χιλιετίας π.Χ., οι οποίοι διεκδικούν με όρους σημειολογικούς την έννοια του «ιερού» ή «ιερατικού» ενδύματος (τελετουργική φορεσιά), ιδιαίτερη θέση κατέχει το άκρως ιδιότυπο «δερμάτινο» περίζωμα που φοριέται και

04

Τμήμα τοιχογραφίας («Camp-stool fresco») από το ανάκτορο της Κνωσού, 15ος αι. π.Χ. Γυναικεία μορφή, γνωστή ως «Παριζιάνα», με «ιερό κόμβο» στον αυχένα. Ευγενική παραχώρηση: Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηρακλείου – Μουσείο Ηρακλείου.

05

Αποσπασματική τοιχογραφία από τη Φυλακωπή Μήλου, 16ος αι. π.Χ. Σχεδιαστική απόδοση γυναικείας φούστας με πτηνά σε βραχώδες τοπίο.

από τα δύο φύλα, αποτελώντας το κατ' εξοχήν ή αποκλειστικά τελετουργικό μινωικό ένδυμα¹¹ (εικ. 1). Από την άλλη, ο ποδήρης χιτώνας στις δύο εκδοχές του, αυτός με την κεντρική κατακόρυφη ταινία (εικ. 1) και ο λεγόμενος «συριακού» τύπου (εικ. 3) — που επίσης φοριέται και από τα δύο φύλα — παραπέμπει στα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα («ένδυση εξουσίας») και ντύνει άτομα της αυλικής ελίτ, του ιερατείου και, περιστασιακά, ακόμη και θεϊκές μορφές¹². Η ενδυματολογική σύγκλιση ανάμεσα στην επίσημη κοσμική και στην τελετουργική/θεϊκή σφαίρα, σύγκλιση που διαπιστώνεται και σε άλλες τρέχουσες ενδυματολογικές τάσεις (στολιδωτή ή κωδωνόσχημη φούστα με στενό περικόρμιο¹³, διάφοροι τύποι ανδρικού ζώματος¹⁴), έρχεται ως πρόσθετη απόδειξη του ότι στους αιγαιακούς κώδικες δεν θεωρήθηκε αναγκαία η επιβολή απόλυτων στεγανών, με αποτέλεσμα η θεϊκή ταυτότητα να συνάγεται κυρίως από τα αφηγηματικά και εικονογραφικά συμφραζόμενα, το αρχαιολογικό τους περιβάλλον ή τα ιδιότυπα εξαρτήματα ένδυσης. Μεταξύ αυτών, συγκαταλέγεται ο συμβολικά φορτισμένος πόλος ο οποίος επιτείνει κατά περίπτωση την έννοια της «στολής», συνέχοντας σε μια βαθιά θρησκευτική/δοξασιακή γραμμή γυναικείες, κυρίως, θεότητες, ιέρειες και σφίγγες, με τις τελευταίες να επιτελούν το ρόλο μεσάζοντος ανάμεσα στο επίγειο και το υπερβατικό, ως συμβολικές ακόλουθοι της θεότητας (εικ. 2). Στο νοηματικό πεδίο της τελετουργικής φορεσίας παραπέμπει ομοίως η ιδιότυπη, διακριτή ομάδα των πλουτισμένων με συμβολικά θέματα γυναικείων εσθίων που επιχωρίζαν σε Κρήτη και Κυκλάδες κατά τη Μεσομινωική ΙΙΒ–Υστερομινωική Ι/Υστεροκυκλαδική Ι, συνδέοντας ενδυματολογικά θεότητες με λατρεύτριες σε συγκεκριμένα τελετουργικά δρώμενα¹⁵ (εικ. 5).

04

Εκτός από υφάσματα/ενδύματα, η έννοια της «ιερότητας» προσδίδεται και σε κάποια ενδυματολογικά εξαρτήματα, τα οποία, στην αυτονομημένη τους απεικόνιση, εγγράφονται αυτά καθεαυτά στον πυρήνα τελετουργικών δρώμενων, όπου τα βλέπουμε να μεταφέρονται συνήθως πομπικά, να ανατίθενται ή να εμπλέκονται σε διαδικασίες τελετουργικής ένδυσης. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι, επί του προκειμένου, η περίπτωση του «ιερού κόμβου», γνωστού όχι μόνο ως ιδιότυπου εξαρτήματος γυναικείας αμφίεσης, αλλά και ως συμβόλου σε εμβληματική συχνά χρήση (εικ. 4).

Πιθανή «ιερότητα» ενδυμάτων/υφασμάτων υποδεικνύεται ευκαιριακά και στο πεδίο της Γραμμικής Β, όποτε αυτά συναντώνται σε λατρευτικά συμφραζόμενα, δηλαδή σε συνδυασμό κυρίως με θεότητες, Ιερά, αλλά και συγκεκριμένες θρησκευτικές γιορτές ή τελετουργικές επιτελέσεις. Ο όρος «ιερός», επαρκώς μαρτυρημένος στο θρησκευτικό λεξιλόγιο της Γραμμικής Β, με παράγωγες και σύνθετες λέξεις, χρησιμοποιείται είτε για να ονοματίσει με τρόπο γενικό ιερατικά κυρίως αξιώματα (*ijereu*/ιερείς, *ijereja*/ιέρεια, *ijerowoko*/ιερουργός, και πιθανότατα *ijerowijo*), αλλά και για τη δήλωση συγκεκριμένων λατρευτικών χώρων (*ijero*/[το] Ιερόν)¹⁶. Αναρωτιέται όμως κανείς αν η μυκηναϊκή λέξη *ijero*, στην εννοιολογική της διεύρυνση, έβρισκε χρήση και σε συναφή θρησκευτικά πεδία, για το χαρακτηρισμό, συγκεκριμένα, προσφορών και αφιερωμάτων σε θεότητες — ανάμεσά τους και ενδύματα —, υπό την έννοια ότι, όπως και στην ιστορική εποχή, αναδεικνύονταν σε *ijero*/ιερό ό,τι προοριζόταν για τις θεότητες ή ανήκε σε αυτές. Η επιβίωση μεγάλου μέρους του μυκηναϊκού θρησκευτικού λεξιλογίου από τον μυκηναϊκό κόσμο στην 1η χιλιετία π.Χ., ως βασικού συστατικού της γενικότερης θρησκευτικής συνέχειας, κάνει μια τέτοια υπόθεση, θεωρητικά τουλάχιστον, απόλυτα εύλογη, αν και δεν σώζονται σχετικές αδιαμφισβήτητες ενδείξεις στη Γραμμική Β¹⁷.

05

Πηγές εικόνων

Εικ. 1: Δημοπούλου–Ρεθεμιωτάκη Ν. (επιμ.), *Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου*, Ίδρυμα Ι.Σ. Λάτση, Αθήνα 2005, σ. 172–173.

Εικ. 2: Μυλωνάς Γ., *Πολύχρυσοι Μυκίναι*, Αθήνα

1983, εικ. 113.

Εικ. 3: CMS I = Sakellariou A., *Die minoischen und mykenischen Siegel des Nationalmuseums in Athen*, Berlin 1964, αρ. 225.

Εικ. 5: Evans A., *The Palace of Minos at Knossos*, τόμ. 3, Λονδίνο 1930, σ. 43, εικ. 26.

Σημειώσεις

- 1 «... peculiar modes of dressing and/or unusual ways of treating cloth and clothing», Barber 2012, σ. 25.
- 2 Ελάχιστα είναι τα πραγματικά υφάσματα της περιόδου αυτής από τον ελλαδικό χώρο, όπου οι κλιματολογικές συνθήκες (η υγρασία σε αυτή την περίπτωση) δεν ευνοούν τη διατήρησή τους. Στην πλειονότητά τους προέρχονται από ταφικά σύνολα, όπου διατηρήθηκαν πλάι σε χάλκινα αντικείμενα (συνήθως όπλα), χάρη σε φαινόμενα οξειδωσης. Βλ. Τζαχίλη 1997, σ. 250–251, όπου απεικονίζονται τα σημαντικότερα σωζόμενα υφάσματα κυρίως από την Αργολίδα. Για πιο πρόσφατα ευρήματα από τον ελλαδικό χώρο βλ. Spantidaki/Moulherat 2012, σ. 182–200.
- 3 Μπουλώτης 1995, σ. 14.
- 4 Για τα υφαντικά μοτίβα, βλ. ενδεικτικά Σαπουνά–Σακελλαράκη 1971, σ. 153–195, Carington–Smith 1975, σ. 305–337 (μινωική τέχνη), σ. 463–487 (μυκηναϊκή τέχνη), και Barber 1991, σ. 311–357. Πολλά από αυτά εκτελούνται στον αργαλειό εύκολα, ενώ άλλα δυσκολότερα. Πάντως όλα είναι μέσα στις

- τεχνικές του δυνατότητας. Τα περισσότερα είναι κοινά διακοσμητικά μοτίβα που συναντώνται τόσο σε αγγεία όσο και σε άλλα τέχνηρα, βλ. σχετικά και Τζαχίλη 1997, σ. 224.
- 5 Τζαχίλη 1997, σ. 219.
- 6 Μπουλώτης 2002, σ. 11. Εξάφρεση στον κανόνα αποτελεί η μικρογραφική ζωφόρος του Στόλου από τη λεγόμενη Δυτική Οικία του Ακρωτηρίου. Βλ. σχετικά Morgan 1988 (ειδικότερα για ενδυμασία και κόμμωση, βλ. σ. 93–103).
- 7 Όπως επισημαίνει ο Χρήστος Μπουλώτης, ο 16ος αιώνας π.Χ. «υπάρξε καθοριστικός τόσο για την εμπέδωση ενδυματολογικών τύπων, την εκζήτηση σε ποικίλα και την ευρεία διάδοσή τους όσο και για την εν τέχνη ανέλιξη μιας σύνθετης πλέον αφηγηματικότητας» (Μπουλώτης 2002, σ. 11–12).
- 8 «... may refer more to age, social rank and activity of the wearer», Trnka 2007, σ. 127.
- 9 Marinatos 1984, σ. 167–178.
- 10 Βλ. Boulotis 2008, σ. 44–55.

- 11 Σαπουνά–Σακελλαράκη 1971, σ. 122–123. Μπολότη (υπό έκδ.).
- 12 Boloti 2014, σ. 245–270.
- 13 Στεφανή 2013.
- 14 Σαπουνά–Σακελλαράκη 1971.
- 15 Μπολότη 2018, σ. 73–92.
- 16 Βλ. Aura Jorro 1985, σ. 273–276.
- 17 Σημειώτουν ότι στο επιγραφικό υλικό Γραμμικής Β από τις πρόσφατες ανασκαφές στο μυκηναϊκό ανάκτορο στον Άγιο Βασίλειο Λακωνίας, που διευθύνει η Αδμαντία Βασιλογάμβρου, συμπεριλαμβάνεται ενεπίγραφο σφράγιμα με αναφορά σε *ki-to-si i-je-ro-i* (δοτική πληθυντικού), σε «ιερούς χιτώνες» δηλαδή (κοινοποίηση της ανασκαφής σε διάλεξή της με τίτλο «Power Centralization in LH IIIA Laconia: the Palace at Hagios Vasileios, near Sparta» που δόθηκε στη Βρετανική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών στις 25.1.2016).

Βιβλιογραφία

- Aura Jorro 1985: Aura Jorro Francisco, *Diccionario Micénico*, τόμ. 1, Madrid 1985.
- Barber 1991: Barber J.W. Elisabeth, *The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages, with Special Reference to the Aegean*, Princeton 1991.
- Barber 2012: Barber J.W. Elisabeth, «Some evidence of traditional ritual costume in the Bronze Age Aegean», στο M.–L. Nosch / R. Laffineur (επιμ.), *KOSMOS. Jewellery, Adornment and Textiles in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 13th International Aegean Conference/13e Rencontre égéenne internationale, University of Copenhagen, Danish National Research Foundation's Centre for Textile Research, 21–26 April 2010* (Aegaeum 33), Liège 2012, σ. 25–29.
- Boloti 2014: Boloti Tina, «e-ri-ta's dress: contribution to the study of the Mycenaean priestesses' attire», στο M. Harlow / C. Michel / M.–L. Nosch (επιμ.), *Prehistoric, Ancient Near Eastern and Aegean Textiles and Dress: an interdisciplinary anthology* (Ancient Textiles Series, X), Oxbow Books, Oxford 2014, σ. 245–270.
- Boulotis 2008: Boulotis Christos, «From Mythical Minos to the Search for Cretan Kingship», στο M. Andreadaki–Vlazaki / G. Rethemiotakis / N. Dimopoulou–Rethemiotaki (επιμ.), *From the Land of the Labyrinth. Minoan Crete, 3000–1000 B.C.*, τόμ. 2, Αθήνα 2008, σ. 44–55.
- Carington–Smith 1975: Carington–Smith Jill, *Spinning, Weaving and Textile Manufacture in*

- Prehistoric Greece* (διδ. διατρ.), University of Tasmania 1975.
- Marinatos 1984: Marinatos Nanno, «Minoan Threskeiocracy on Thera», στο R. Hägg / N. Marinatos (επιμ.), *The Minoan Thalassocracy. Myth and Reality. Proceedings of the Third International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 31 May–5 June 1982*, Stockholm 1984, σ. 167–178.
- Morgan 1988: Morgan Lyvia, *The miniature wall paintings of Thera. A study in Aegean culture and iconography*, Cambridge 1988.
- Μπουλώτης 2018: Μπουλώτης Τίνα, «“Εμπλεα πτηνών και ανθέων”: Περίτεχνα γυναικεία ενδύματα της ύστερης Χαλκοκρατίας ή Η κοινωνική διάσταση των περίτεχνων γυναικείων ενδυμάτων», *Πεπραγμένα ΙΑ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο 21–27.10.2011)*, Ρέθυμνο 2018, τόμ. Α1.3, σ. 73–92.
- Μπουλώτης (υπό έκδ.): Μπουλώτης Τίνα, «Το μινωικό “δερμάτινο” περιζώμα στην ηπειρωτική Ελλάδα: πραγματικότητα ή καλλιτεχνική παράδοση;», στο Ε. Κανράνος / Π. Βιγλάκη / Ν. Δασκαλάκης / Ε. Μαυρίκου (επιμ.), *Αελλόπος: τιμητικός τόμος για την Ίριδα Τζαχίλη*, υπό έκδοση.
- Μπουλώτης 1995: Μπουλώτης Χρήστος, «Αιγαιακές τοιχογραφίες. Ένας πολύχρωμος αφηγηματικός λόγος», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 55 (1995), σ. 13–32.
- Μπουλώτης 2002: Μπουλώτης Χρήστος, «Το γυμνό και το ντυμένο. Θρησκευτικές

- εκφράσεις στο Αιγαίο της 2ης χιλιετίας π.Χ.», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 82 (2002), σ. 9–18.
- Σαπουνά–Σακελλαράκη 1971: Σαπουνά–Σακελλαράκη Έφη, *Μινωικών Ζώμα*, Αθήνα 1971.
- Spantidaki/Moulherat 2012: Spantidaki Youlie / Moulherat Christophe, «Greece», στο M. Gleba / U. Mannering (επιμ.), *Textiles and Textile Production in Europe. From Prehistory to AD 400*, Oxford 2012 (Ancient Textiles Series, 11), σ. 182–200.
- Στεφανή 2013: Στεφανή Ευαγγελία, *Η γυναικεία ενδυμασία στην ανατολική Κρήτη. Πρόταση ανάγνωσης ενός κώδικα επικοινωνίας* (Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού. Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Μακεδονικών και Θρακικών Σπουδών, Δημοσιεύματα, αρ. 14), Θεσσαλονίκη 2013.
- Trnka 2007: Trnka Edith, «Similarities and Distinctions of Minoan and Mycenaean Textiles», στο C. Gillis / M.–L. B. Nosch (επιμ.), *Ancient Textiles. Production, Craft and Society. Proceedings of the First International Conference on Ancient Textiles, held at Lund, Sweden, and Copenhagen, Denmark, on March 19–23, 2003*, Oxford 2007, σ. 127–129.
- Τζαχίλη 1997: Τζαχίλη Ίρις, *Υφαντική και υφάντρες στο Προϊστορικό Αιγαίο, 2000–1000 π.Χ.*, Ηράκλειο 1997.